
Andrej Leben
Univerza v Gradcu
Inštitut za slavistiko

NEKAJ NESISTEMATIČNIH POGLEDOR NA SISTEM SODOBNE KOROŠKE SLOVENSKE LITERATURE

Kot literarni zgodovinar, avtor znanstvenih in esejističnih razprav, predavatelj na simpozijih in (ljudskih) univerzah, pisec radijskih iger in dramskih besedil s koroško tematiko je akademik prof. Matjaž Kmecl bistveno prispeval k vidnosti koroške slovenske literature in k vednosti o njej. Danes je ta literatura, ki nastaja na stičiščih slovenskega in avstrijskega oz. nemškega literarnega (poli)sistema, notranje diferencirana in jo je mogoče obravnavati kot del posebnega literarnega podsistema, ki ga vzpostavlja mreža specifičnih medsistemskih intra- in interrelacij.

Ključne besede: Matjaž Kmecl, Koroška, slovenska literatura, literarni sistemi

Od slovenskih literarnih zgodovinarjev, ki so se več kot dvajset let po izidu znamenite razprave *Slovensko slovstvo na Koroškem, živ člen vseslovenskega slovstva* Ivana Grafenauerja (1946) znova posvetili Koroški, je Matjaž Kmecl nemara tisti, ki se je poslej najbolj intenzivno ukvarjal »s koroško zamejsko književnostjo« (Lah 1996: 193). Pri tem je od vsega začetka upošteval vse vrste novejšega literarnega ustvarjanja, od pisanja samorastniških bukovnikov in literarno šolanih avtorjev starejše generacije do predstavnikov najmlajšega rodu, ki so se v šestdesetih letih prejšnjega stoletja zbirali okrog literarne revije *Mladje*. Oblike, funkcijo in poetiko tega snovanja je praviloma obravnaval na ozadju poplebiscitne ločenosti Slovencev na Koroškem od »matične slovenske kulture« (Kmecl 1973: 164), hkrati pa kot izraz tihe, nikoli docela ugasle središčne samozavesti (Kmecl 1979: 122). Tudi glede obnovljenega zanimanja literarnih zgodovinarjev v Sloveniji za literarno snovanje na Koroškem je v tem smislu menil, da je za prve med njimi »prišla spodbuda prejkone

od organizatorjev prvih koroških kulturnih dni« leta 1969 (Kmecl 1977: 63), torej iz same Koroške, kajti

Korošci pač niso navadna manjšina, eno izmed številnih manjšinskih obrobij, ki jih na evropskih mejah mrgoli. Koroški rob je bil tisočletje slovensko, zgodovinsko, kulturno, jezikovno središče in še danes to svojo sredotežnost hrani kot neuničljivo ustvarjalno voljo in vztrajanje! (Kmecl 1993: 330.)

Malodane vse Kmeclove razprave o koroški slovenski književnosti vsebujejo oris kulturnozgodovinskega pomena srednjeveške Koroške, slovenskega jezika in kulturnikov 18. in 19. stoletja za Koroško in slovenski kulturni prostor. Prav tako pa v njih ne manjka pikrih pripomb glede duhovnih, družbenih in političnih razmer, v katerih se je slovenska manjšina znašla po letu 1920 kot »del slovenskega naroda, del, ki je iz nekdanje centralnosti zdrknil najprej v zemljepisno perifernost, zadnjih nekaj nacionalsocialističnih in nacionalističnih desetletij pa je bil brutalno zreduciran v stanje, ko se mora boriti za svoj fizični obstoj« (Kmecl 1979: 127).¹

Tudi v poznejših letih o Koroški ni sodil nič kaj prizanesljivo, saj je »iz kulturno in zgodovinsko najzlahtnejše, najlepše pokrajine /.../ zadnjih sto petdeset let nastala dežela najbolj zoprne in poniglave zadržtosti, takšne, ki se zdi prenekje po svetu že zdavnaj preteklost, odpisana v barbarsko soldateskne čase« (Kmecl 1993: 322). Še leto dni pred vstopom Slovenije v Evropsko unijo je glede Koroške rezimiral, da je bilo zadnje stoletje »tako rekoč brezupno za Slovence, saj ga lahko opišemo kot neke vrste surov in banalen pritisk na slovenstvo« (Kmecl 2003: 69). Da takšni pritiski niso bili samo vzrok asimilacije govorcev slovenščine, kot je razbrati tudi iz poročila delovne skupine Avstrijske rektorske konference, ki je tedaj računala z nadaljnjim masivnim upadom rabe slovenščine (Österreichische Rektorenkonferenz 1989: 90), temveč je imel posledice za splošni družbeni razvoj v deželi, pokažejo razmišljanja Wolfganga Petritscha pod vtisom kompromisa o dvojezični topografiji leta 2011, ki je sicer izbrisal marsikatero slovensko krajevno ime z uradnega dvojezičnega zemljevida Koroške, saj je v kulturni večjezičnosti in preseganju obstoječih meja videl največji potencial za modernizacijo južne Koroške in se izrekel za novo interpretacijo koroške zgodovine in geografije v smislu kulturne in jezikovne odprtosti za 21. stoletje (Petritsch 2012: 30–31).

Kar zadeva odnos do koroških Slovencev in še posebno do koroške slovenske literature, je bil Matjaž Kmecl kritičen tudi do določenih pojavov v Sloveniji. Tako je zavnil glasove, ki so konec osemdesetih let videli v *Celovškem zvonu* in *Mladju* »znamenje političnih ali celo konkretnjših aspiracij iz avstrijskega sosodstva« (Kmecl 1988: 15), ter obe reviji, ki jima je v smislu skupnega slovenskega kulturnega

¹ V pogovoru z urednico *Koroškega koledarja* je Matjaž Kmecl svoj angažma za Koroško utemeljil s tem, da se je v Velenju kot otrok srečeval z ljudmi, ko so morali po letu 1920 zapustiti Koroško in so pripovedovali zgodbe o plebiscitu in tamkajšnjem življenju, kar omenja tudi v svoji avtobiografiji *Sveti Lenart, vrtnice in gamsov skret* (2008: 55–56). S podobno narodnozavedno držo kot pri njih pa se je srečal pri svojem dedu, očetu in stricu, tako da mu je predvsem do poplebiscitne Koroške ostal »nekakšen 'erotičen naboj'« (Kmecl 2003: 68).

prostora pripisoval vseslovenski pomen, štel za dokaz, »da lahko sodobna Evropa živi kulturno in duhovno življenje brez meja; da se lahko brez zadržkov in škode plodno in smiselno prepletata avstrijski in slovenski kulturni prostor« (prav tam). Svaril pa je tudi literarne ustvarjalce na Koroškem pred »preveliko ljubeznijo iz matice« (Kmecl 1979: 129), ker »publika v njihovih literarnih dejanjih odobrava bolj in prej druge lastnosti kot pa literarno kvaliteto« (Kmecl 1986: 3).

Sicer pa je razvoj koroške slovenske literature nemara presenetil tudi Matjaža Kmecla samega, saj se je konec šestdesetih let še spraševal, ali bo »golemu samoohranjanju« namenjena koroška slovenska pisana beseda »spričo dolgoletne zatiranosti še zmožna polnokrvne regeneracije« (Kmecl 1973: 164). A komaj poldrugo desetletje pozneje je že zapisal, da se je slovenska ustvarjalna beseda »skoraj čudežno porodila po več kot polstoletnem molku« in vse bolj prehaja v novo razvojno fazo, ko bo morala »s karseda kritičnim odnosom do sebe, zmeraj novimi svežimi iskanji in dejanji dokončno ujeti korak s sodobno literarno kvaliteto kot splošnim merilom svojega obstanka« (Kmecl 1984: 167).

V tej novi razvojni fazi se je dvojezično socializirana mlajša pisateljska generacija vse bolj odločala tudi za pisanje v drugem, večinskem deželnem jeziku, česar se je Matjaž Kmecl bežno dotaknil v petih kratkih esejih o Florjanu Lipušu, Gustavu Janušu, Andreju Kokotu, Janku Ferku in Maji Haderlap. Med njimi se mu je zdel Janko Ferk še najbolj dvojezičen, prav v eseju o njem pa je zapisal pomenljivo misel, da je jezik za narodno skupnost, »ki ji vsi dopovedujejo umiranje njenega jezika, še posebno aktualno vprašanje. Človek umira telesno, narod jezikovno« (Kmecl 1988: 21). Pisanja v nemščini, ki se je v naslednjih letih med koroškimi slovenskimi avtorji znatno razmahnilo, Matjaž Kmecl ni komentiral, saj se je literarnemu dogajanju na Koroškem posvetil v glavnem le še kot pisec spremnih besed k pesniškim zbirkam Andreja Kokota in Martina Kuchlinga.² Vseeno lahko domnevamo, da bi najbrž pritrdil besedam Florjana Lipuša (2004: 8) ob prejemu Prešernove nagrade: »Z jezikom smo ali nismo, z jezikom bomo ali ne bomo.« Lipuš je na tej osrednji slovenski kulturni slavnosti govoril o »spoštovanju do podedovane besede« in pozval Slovenijo, naj se odslej »očetovsko pobriga za svoje Slovence v zamejstvu« (prav tam: 24), podobno pa je tudi Matjaž Kmecl z ozirom na novo skupno Evropo ocenil, da bo prihodnost koroške slovenske narodne skupnosti predvsem odvisna od obnašanja Slovencev v »matični državi« in prav tako od »moralne odgovornosti do lastnega jezika«:

Če vidiš v svojem jeziku kakršnokoli vrednoto, potem ne boš iskal izgovorov, da ne boš storil vsega, da boš ta jezik čim boljše obvladal in se v njem tudi sporazumeval. Tisti hip, ko imaš kakršenkoli izgovor, je že sumljivo. Vztrajanje pri neki arhaični oziroma večerniški slovenščini pa tudi nima nobenega smisla. Bistvo jezika je v tem,

² Kmeclova zadnja obsežnejša razprava o koroški slovenski literaturi je izšla v knjigi *Die slowenische Literatur in Kärnten* (Kmecl 1991). Gre za prevod prispevka iz zbornika *Koroški Slovenci v Avstriji včeraj in danes* (Kmecl 1984), ki ga je priredil po spremni besedi iz antologije *Ta hiša je moja, pa vendar moja ni* (Kmecl 1976).

da se sproti prilagaja potrebam, le tako dolgo je namreč živ. Dokler to zmore, je v redu z njim. Tisti hip, ko tega ne zmore več, tisti hip je pa bolan. (Kmecl 2003: 69.)

Kmeclu je šlo potemtakem za osveščen odnos do slovenščine v vsakdanji rabi in kot živega organizma. Izbira nemščine kot »drugega« literarnega jezika ga v tem sklopu, in kot kaže tudi sicer, ni zanimala. Ta pisateljska praksa, ki jo srečamo mdr. že pri Janku Messnerju in se je uveljavila predvsem pri srednji in naslednji avtorski generaciji, je po eni strani izraz njihove vse bolj med- in večkulturne socializacije in življenjske situacije, po drugi strani pa tudi znak novega individualnega ustvarjalnega odnosa do lastne dvojezičnosti, ki ga recimo med Slovenci v Italiji ne najdemo v tako izraziti obliki. Med avtorji, ki so pisali ali pišejo tudi v nemščini in so s tem bistveno spremenili podobo literarnega ustvarjanja koroških Slovencev, so Janko Ferk, Maja Haderlap, Fabjan Hafner, Rezka Kanzian, Kristijan Močilnik, Jani Oswald, Jožej Strutz idr. Ferdinand Skuk, avtor starejšega rodu, je objavil tri romane v nemščini, v nemščini pa sta izšla tudi prozna prvenca Cornelia Vospersnik in Elene Messner. Anita Hudl, Andrej Kokot, Janko Messner in nekateri avtorji spominske in pričevanjske literature so utihnili. Od prve mladjevske generacije je literarno dejaven Gustav Januš, ki je nazadnje pisal tudi v nemščini, znova pa se je oglasil Florjan Lipuš. Pri slovenščini so vztrajali Jože Blajs, Martin Kuchling, Cvetka Lipuš, Franc Merkač, Stanko Wakounig, Tim Wüster in avtorji domačijske in pričevanjske literature, slovensko literarno produkcijo pa so po Aniti Hudl in Vinku Ošlaku popestrili še drugi avtorji iz Slovenije, npr. Alenka Hain in Amina Majetić. Slednja obenem pripada skupaj z Nino Zdouc, Vereno Gotthardt in nekoliko starejšim Dominikom Sriencem najmlajši avtorski generaciji.

Z izvorno nemško literaturo ali prek prevodov so skoraj vsi ti avtorji v različni meri prisotni in uveljavljeni tudi v nemško govorečem prostoru, kjer imajo dodatne distribucijske in založniške možnosti, hkrati pa so koroške dvojezične založbe Drava, Mohorjeva in Wieser že dolgo atraktivne tudi za druge avtorje. Da se slovenski in nemški komunikacijski, kulturni in literarni prostor, ki presega geografske meje Koroške in se vendar nanj navezuje, vse bolj prežemata, ponazarja pisanje neslovenskih avtorjev, ki obravnavajo specifične koroškoslovenske teme oz. topose in so deloma prevedeni v slovenščino (Peter Handke, Bernd Liepold-Mosser, Hugo Ramnek, Simone Schönnett in Harald Schwinger, Kevin Vennemann idr.).

Današnja slovensko literarno produkcijo na Koroškem bi le težka izločili iz te vpetosti v medjezikovne in medkulturne relacije. Če je bila nekoč bolj ali manj upoštevan del slovenskega literarnega sistema in komaj opazen del avstrijskega, jo lahko danes opredelimo kot del literarnega podsistema, ki je nastal na stičiščih slovenskega in avstrijskega oz. nemškega literarnega (poli)sistema in ga zaznamuje mreža specifičnih medsistemskih intra- in interrelacij (Even-Zohar 1990: 9–44; Dovič 2004: 139–154). Tako slovensko pišeči avtorji kot tisti, ki pišejo (tudi) v nemščini, in ne nazadnje drugi avtorji, ki skupaj s prvimi oblikujejo koroški slovenski literarni prostor, se jezikovno, tematsko ali prek prevodov umeščajo v ta podsistem.

Znotraj tega sistema imajo slovenski literarni ustvarjalci na Koroškem in vsi drugi avtorji vrsto izbirnih možnosti, zato ga zaznamuje visoka mera heterogenosti, kar velja tudi za literarne prakse koroških slovenskih avtorjev. Seveda je vprašanje, koliko je ta sistem stabilen, saj število literarnih proizvajalcev ni prav visoko, delovanje literarnih institucij, ki naj ta podsystem stabilizirajo, pa je okrnjeno, če ga primerjamo s slovensko kritiko, revijami, časopisi in knjižnim trgom. Tudi izbira jezika je za obstoj tega podsistema ključnega pomena, kajti če zmanjka izvirnih (koroških) slovenskih besedil, se tu orisani sistem prej ali slej izjalovi in izniči. Toda sedma številka revije *Rastje* (2013), ki združuje raznovrstne žanre in pisave več kot štiridesetih avtorjev in avtoric vseh generacij iz Koroške in Slovenije, ter dejstvo, da izhaja večina pesniških zbirk najmlajše avtorske generacije v slovenskih ali dvojezičnih izdajah, sta očitni znamenji, da se ob nemških pisavah spet močneje uveljavlja slovenska ustvarjalna beseda, kar po svoje potrjuje Kmeclovo misel o trdoživosti in sredotežnosti koroške ustvarjalne volje.

Literatura

Dović, Marijan, 2004: *Sistemske in empirične obravnave literature*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU (Studia litteraria).

Even-Zohar, Itamar, 1990: *Polysystem studies*. Durham: Duke University Press (Poetics today 11/1).

Grafenauer, Ivan, 1946: Slovensko slovstvo na Koroškem – živ člen vseslovenskega slovstva. Grafenauer, Bogo, Ude, Lojze, in Veselko, Maks (ur.): *Koroški zbornik*. Ljubljana: Državna založba Slovenije. 284–343.

Kmecl, Matjaž, 1973: Književnost zamejskih koroških Slovencev po plebiscitu. Prunč, Erik, in Malle, Gustav (ur.): *Koroški kulturni dnevi I. Zbornik predavanj*. Maribor: Obzorja. 151–165.

Kmecl, Matjaž, 1976: *Ta hiša je moja, pa vendar moja ni: Sodobna slovenska literatura na Koroškem*. Ljubljana: Mladinska knjiga (Kondor 161).

Kmecl, Matjaž, 1977: Koroški delež v slovenski literaturi. *Koroški koledar 1977*. 63–70.

Kmecl, Matjaž, 1979: Slovenska Koroška in slovenska matična literatura. Prunč, Erik, in Malle, Gustav (ur.): *10. koroški kulturni dnevi. Zbornik predavanj/10. Kärntner Kulturtag. Altmach der Vorträge*. 15.–17. 2. 1979. Celovec: samozaložba. 122–129.

Kmecl, Matjaž, 1984: Sodobna slovenska književnost na avstrijskem Koroškem. Bergles, Franček, idr. (ur.): *Koroški Slovenci v Avstriji včeraj in danes: Zbornik znanstvenih in strokovnih prispevkov*. Ljubljana: Komunist in Celovec: Drava. 154–167.

Kmecl, Matjaž, 1986: Slovenska javnost in slovenski koroški avtorji. *Slovenski vestnik*, 13. junij 1986. 3.

Kmecl, Matjaž, 1988: Pet miniesejev o slovenski literaturi na Koroškem. *Fidibus* 16/2. 14–22.

Kmecl, Matjaž, 1991: Die slowenische Literatur in Kärnten – ein einführender Überblick. *Die slowenische Literatur in Kärnten: Ein Lexikon*. Celovec: Drava. 11–35.

Kmecl, Matjaž, 1993: *Zakladi Slovenije*. Krušič, Marjan, in Rapoša, Kazimir (ur.). 5., prenovljena izdaja. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Kmecl, Matjaž, 2003: Moralna odgovornost do lastnega jezika. *Koroški koledar 2003*. 68–71.

Lah, Andrijan, 1996: Kmecl, Matjaž. Kos, Janko, Dolinar, Ksenija, in Blatnik, Andrej (ur.): *Slovenska književnost*. Ljubljana: Cankarjeva založba. 193.

Lipuš, Florjan, 2004: *Freude und Wehmut: Rede/Veselje in otožnost/Gioia e tristezza/Joy and sorrow*. Celovec: Wieser.

Österreichische Rektorenkonferenz, 1989: *Bericht der Arbeitsgruppe »Lage und Perspektiven der Volksgruppen in Österreich«*. Dunaj: Böhlau.

Petritsch, Wolfgang, 2012: Zu viele Mythen, zu wenig Wirklichkeit. Kärnten neu verstehen.

Petritsch, Wolfgang, Graf, Wilfried, in Kramer, Gudrun (ur.): *Kärnten liegt am Meer. Konfliktgeschichte/n über Trauma, Macht und Identität*. Celovec: Drava. 15–32.